

ԱՐՄԵՆԱԿ ՍԱԳԸՋԵԱՆԻ ՃԱՌԸ

Ժ. ՊԱԼԹՐՈՒՇԱՅԻԹԻՍԻ Ի ՊԱՏԻԻ ԵՐԵԿՈՅԹԻՆ

Պ. ՊԱԼԹՐՈՒՇԱՅԻԹԻՍԻ ԳՈՐԾԸ

Մենք հաւաքուած ենք Պ. Պալթրուշայիթիսի շուրջ, Հայ Մտաւորականներու Ակումբի նախաձեռնութեամբ, իրեն յայտնելու համար մեր գնահատումը եւ մեր երախտագիտութիւնը Հայ արուեստի իր ուսումնասիրութեանց մասին:

Իմ հայրենակիցներս իրրեւ աղնուականութեան վաւերագիր ունին, իրենց լեզուին հետ, զոր ձայն մը, որ դեռ կը թնդայ մեր ականջին,

կը բաղդատէր «հուժկու եւ ճապուկ սուրի մը քաջամուխ պողպատին», իրենց արուեստը, որուն առաջին կարգը կը դասուի անվիճելիօրէն ճարտարապետութիւնը:

Այս վերջին մարդն է որ Պ. Պալթրուշայիթիսը նորած է, եւ ան բնականաբար կ'ընդգրկէ նաեւ յիշատակարաններու քանդակագործական դարձաւորումը: Իր հրատարակութիւնները կը կազմեն ամենէն ինքնատիպ եւ ամենէն կարեւոր

1) Փարիզի Հայ Մտաւորականներու Ակումբի վարչութիւնը, իր ատենադպիր Պ. Հ. Պէրպէրեանի նախաձեռնութեամբ, սարքած էր Յունիս 30ի չորեքշաբթի իրիկունը՝ Լիւքսեմպալանդոկի ընդարձակ ու գեղեցիկ սրահներէն մէկուն մէջ, պատուոյ գինիի հաւաքոյթ մը, յայտնելու համար փարիզահայ գաղութին ու մասնաւորապէս մտաւորականութեան մեծաբանքն ու երայտագիտութիւնը գեղարուեստից հմուտ պատմաբան ու մեկնիչ՝ Լիքուանացի փրանսաբարբառ գրող Խ. Պալթրուշայիթիսին. իր վերջին գրքին առթիւ ուր գործական արուեստին եւ անկից առաջ ծաղկած հայ նարտարայետութեան մէջ երեւցող ջլանային կառուցուածքին միջեւ աղերսը ի վեր հանած է: Արդէն իսկ իր առաջին ստուար գրքին մէջ, ան վրացական արուեստին հետ՝ հայկական նարտարայետութիւնն ալ ուսումնասիրած էր: Վերջին տարիներու ընթացքին Լոնտոնի Վարպուրի Կանադին մէջ հայկական արուեստի մասին երեք բանախօսութիւն ըրած է, նոյնպէս եւ Փարիզ՝ Արուեստի եւ Հնագիտութեան Կանա-

դին մէջ. բանախօսութիւն մըն ալ ըրաւ հայ գաղութին համար՝ Հայ Մտաւորականներու Ակումբին նախաձեռնութեամբ:

Այդ հաւաքոյթին որուն եկած էին ներկայ գտնուիլ բազմաթիւ փարիզահայ ծանօթ դէմքեր, խօսք առին Լեւոն Բաշալեան, որ կը նախագահէր, Արմենակ Սագրեբեան, Ա. Զօպանեան եւ Հայ Ուսանողաց Միութեան նախագահ Պ. Պալապանեան: Շահիսարունի արտասանեց ռուսերէն մէկ բանաստեղծութիւնը Պալթրուշայիթիսի հօր, որ այժմ Լիքուանիոյ դեսպան է Մոսկուայի մէջ:

Ի վերջոյ, Պալթրուշայիթիս պատասխանեց հառով մը ուր զգածուած շեշտերով յայտնեց իր շնորհակալութիւնները ու յայտարարեց թէ դեռ շատ բան կայ գտնելիք, քննելիք ու մեկնելիք՝ հայ արուեստին մէջ եւ թէ ինքը՝ հայ հետազոտողներու կողմէն՝ սիրով պիտի շարունակէր աշխատիլ այդ ուղղութեամբ:

Կը հրատարակենք թարգմանութիւնը Սագրեբեանի ներիւն ու գեղեցիկ գրաւոր հառին:

Ծ. Խ.

նպաստը որ այդ ուսումնասիրութեանց բերուած է Սաշիլովսքիի կոթողական գործէն ի վեր, որ արդէն քսան տարուան հնութիւն ունի:

Իր կիրարկած մեթոտն է կուս վերլուծում մը որ մանրամասնութիւններէն չի խորշիր եւ որուն համար նոյն իսկ բառեր ստեղծած է, ինչպէս հիւսադարդերու (entrelacs) ուսումնասիրութեան մէջ. բայց վերլուծումն ու համադրութիւնը՝ իր մօտ՝ մեծ արժանիքը կը ներկայացնեն բնավայրի նմէջ իսկ ուսումնասիրուած յիշատակարաններուն վրայ հիմնուած ըլլալու:

« Ուսումնասիրութիւններ միջնադարեան արուեստին վրայ վրաստանի եւ Հայաստանի մէջ » տիտղոսով իր գիրքը՝ մեծ մասամբ վրացական ճարտարապետութեամբ կը զբաղի, որ թերեւս պարօքո մէկ ձեւն է հայ ճարտարապետութեան, բայց ինչ որ հոն Հայաստանին կը վերաբերի՝ շատ կարեւոր ըլլալէ չի դադրիր ատոր համար: Բաց ի այն էջերէն որ նուիրուած են՝ թէ՛ հիւսադարդերու — որոնք ոսկերիչի եւ երկրաչափի աշխատութիւն են, ըստ իր գործածած բացատրութեան, — եւ որոնց վերլուծական ձգտումները ստորագծուած են, եւ թէ՛ պատկերային քանդակագործութեան: Այդ հրատարակութեան զեղեցիկ պատկերները, մեծ մասամբ անտիպ լուսանկարներէ առնուած ու մերթ նոյն իսկ հեղինակին քիչէններէն, մեծապէս թանկագին են:

Արդարեւ, մենք հայ արուեստի գործերու լաւ վերարտադրութիւններ շատ չունինք: Շատ քիչ բան ըրած են այդ ուղղութեամբ, զոր օրինակ՝ ձեռագիրներու մանրանկարներուն եւ լուսադարդութեանց համար, մեր կրօնական մեծ կեդրոնները, ինչպէս Էջմիածին, Վենետիկ, Երուսաղէմ ու Վիեննա: Յստակ եւ բոլոր մանրամասնութեանց մէջ ընթեռնի տնօրէններու այդ բացակայութիւնը, շատ լուրջ խոչընդոտ մըն է հայ արուեստի մասին հետախուզութեանց: Ուստի յիսունի չափ պատկերները զոր կը պարտինք Պ. Պալթրուշայիթիսին, ատոր համար աւելի եւս արժէք ունին:

Առանց խօսելու խաչքարերուն մասին որ հայ արուեստին յատուկ են, եւ որոնցմէ շատեր վերարտադրուած են Պ. Պալթրուշայիթիսի

գրքին մէջ, չեմ կրնար փորձութեանը դիմանալ յիշատակելու ժ. դարու վերջէն եղող Անիի Մայր-Եկեղեցիի մէկ պատուհանին հիւսադարդերով շրջանակը: Մայրապոյն մաքրութեամբ մը գիծերու, ուր կոր գիծերը կ'իշխեն, այս պատուհանը, ճոխութեան մէջ ժուժկալ, իր ներդաշնակ նկարազրէն զատ, առաջնակարգ տօքիւման մը կը կազմէ Հայաստանի մէջ երկրաչափական քանդակադարդութեան (décor) զարգացման տեսակէտով, թէ՛ իր յառաջացեալ բնաշրջութեամբ տիպարին եւ թէ՛ իր թուականին պատճառով:

Այս քանդակադարդութեան բնաշրջութիւնը, ըլլալով բացարձակապէս օրկանական, բոտ գործածուած բացատրութեան, թերեւս պէտք պիտի ըլլայ վերաքննութեան մը ենթարկել արարական ազդեցութեան մը վարկածը, մանաւանդ եթէ ի նկատի ունենանք Հայաստանի աւատական կազմակերպութիւնը, զոր Արարենքը՝ Բիւզանդացիներէն տարբեր՝ կը յարգէին, եւ Խալիֆաներու ներկայացուցիչներուն տարամբժօրէն գինուորական եւ հարկապահանջական իրաւասութիւնները՝ որոնք քիչ նպաստաւոր են մշակութային ազդեցութեանց:

Այդ պատուհանէն զատ, որ ճմարիտ արուեստի գործ մըն է եւ զեռ երէկ քանդակուած ըլլալ կը թուի, պիտի յիշատակեմ նաեւ, շատ նկարագիր ունեցող երկու խոյակներ, դալարուող օձերով կազմուած, եւ որ կը դռնուին Սանահինի Մատենադարանը: ԺԱ. դարէն են ատոնք, եւ համեմատութեան դրուած են Ֆրանսայի մէջ գտնուող նմանօրինակ քանդակի մը հետ:

Պ. Պալթրուշայիթիս ռոման արուեստի մաքնադէտ մըն է, եւ Անդրկովկասի մէջ իր հետազոտութիւնը կատարած է ռոման արուեստի ծագումը ուսումնասիրելու համար: Եթէ այս տեսակէտով, Պ. Հանրի Ֆոսիյոնի եզրակացութիւնները, որ հիմնուած են այս հետազոտութեան վրայ, բացասական են, ատոնք կը վերաբերին միայն վրացական արուեստին, ինչ որ արուեստի այդ մեծարժէք պատմադիրը «հայ արուեստ» ասութեան հետ փոխանակելի չի համարիր արդէն: Կը թուի ուրեմն թէ հարցը վերապահուած է, գէթ հայ ճարտարապե-

տութեան մասին ընդհանրապէս:

Ինչ կը վերաբերի ջլանին (ogive), խնդիրը տարբեր է:

« Զլանին հարցն ու Հայաստան » տխուրօտով մաղխտորական ուսումնասիրու-

Ժ. Պալթրուշայիս

թեան մը մէջ, որուն նախախայրիքը Պ. Պալթրուշայիս՝ բանաստեղծեան մը ձեւին տակ՝ մեղի վերապահած էր Հայ Մտաւորականներու Ակումբին մէջ, ան հաստատեց թէ հայկական ջլանը որուն հնութիւնը կ'ելլէ մինչեւ զոնէ Ժ. դարուն վերջերը, կը կանխէ արեւմտեան փորձերը, թէ ան տարբեր է մահմետական խաչածեւումը աղեղներէն որոնք զարդարուեցողական երկրաչափութենէն կը ներշնչուին, թէ ան կը տեսնուի շինութեանց մէջ որոնք իրագործուած են պարզութեամբ մը եւ յանդիմութեամբ մը որ զերազանց ճարտարութեան (virtuosité) կը մօտենան, թէ վերջապէս աղեղներուն յօրինուածքը կատարելութեան կը հասնի: Պէտք չունիմ բայց թէ ասոնք ամենքն ալ դատանիներն են իսկատիպ եւ ինքնեկ գործի մը:

Ահա իր եզրակացութիւնը. «Այն զանազան շարժումներուն մէջ որ՝ Միջին Դարուն՝ աղեղնաւոր առաստաղներու վրայ կ'աշխատին, Հայաստանի արուեստն է որ է՛ն առաջ, ու թերեւ միակը՝ սխտեմական կեողով, կ'իրագործէ խաչածեւումը աղեղներու շինուածք մը,

բանավարականօրէն յարմարցում, եւ կառուցողական տրամաբանութեամբ մը որ զերծ է ո եւ է երկմտութենէ, ո եւ է աչքախարութենէ »:

Մենք աւելի եւս հաճոյք կը զգանք հայ ճարտարապետներու կառուցանողական եւ տրամաբանական յատկութեանց սյու հաստատումէն, որովհետեւ զեռ վերջերս ատենց մասին տարակոյս յայտնողներ կային: Մենք կրցանք հրատարակուած տեսնել սա կարծիքը թէ ճարտարապետական ուժերու տրամաբանական գործողութիւնը զգալի չէր Հայերուն եւ Իրլանտացիներուն համար, եւ թէ Իրլանտայի մէջ ներմուծուած հայ զարդարուեցողական ձեւերը եթէ երկար ատեն կ'իրարկուած էին հոն, ասոր պատճառն այն էր որ ատենք հաճելի եղած էին երեւակայութիւններու որ աւելի քնարերգական են քան կառուցանողական:

« Զլանին հարցն եւ Հայաստան » գործին ձօնը՝ Թորոս Թորամանեանի յիշատակին փափուկ ու սրտաշարժ մեծարանք մըն է որ պատիւ կը բերէ Պ. Պալթրուշայիսի նկարագրին: Թորամանեան եղաւ անվհատ ու յամառ գործաւորը որ հայ ճարտարապետութիւնը սիրեց՝ կարելի է բսել մահու չափ, եւ մեծագոյն ծառայութիւնները մատուց անոր:

«Առումներեան արուեստ, ռուման արուեստ» զբօրին մէջ, որ Պ. Պալթրուշայիսի նախորդ երկու գործերուն մէջտեղը երեւցաւ, Հայաստանի եւ Վրաստանի յուշարձանային նկարագրով քանդակագործութիւնը, որ Արեւմուտքի մէջ ռոման արուեստի կազմաւորումէն անմիջապէս առաջ կը յայտնուի եւ որուն մէջ առասպելական էակները կարեւոր տեղ մը կը զբաւեն, բաղդատութեան դրուած է մասնաւորապէս սումմերեան գրոշմներուն եւ զլանիկի ձեւով կնիքներուն հետ: Ամենքդ ալ ծանօթ էք այն արտասովոր յիշատակարանին որ է Ագթամարի եկեղեցին, ամբողջապէս զարդարուած հարթաքանդակներով եւ նոյն իսկ բարձրաքանդակներով, զոր Ժ. դարու սկիզբն ապրող արուեստագէտ մը յօրինած է: Ազնաւորի քանդակագործութիւնները, զոր մէկ քանի հազար տարիներ կը բաժնեն սումմերեան արուեստէն, յաճախ իրր համեմատութեան կէտեր

գործածուած են այս վերջնոյն հետ:

Պ. Պալթրուշայիթիս ինքզինքին կը հարցնէ թէ Միջին Դարու քանդակագործութեանց այս ամբողջութիւնը արդեօք «ռոման քանդակագործութեան նախապատրաստական փորձարկութիւններէն մին չի՞ ներկայացներ, եւ թէ, մասնաւորապէս, չէր մը չէ՞ խաղացած նաեւ իբր Սրեմուտքի միջնադարեան արուեստին մէջ ասիական տարրեր ներմուծող ազդակ. ան կը մտածէ թէ «այդ քանդակագործները իրենց ցեղին արուեստագիտական խորքը վերակենդանացուցած են, թէ առաջին անգամ ըլլալով զայն սխտեմական յուշարձանային փորձարկութիւն մը կատարելու հրաւիրած են»:

Այս է, համառոտակի ներկայացուած, Պ.

Պալթրուշայիթիսի հայագիտական գործը, որ, ազդային արուեստի ծանօթութեան համար իր ներքին արժէքէն զատ, ազդեցութեան ու ճառագայթման փափուկ ու վէճերու նիւթ դարձած հարցերու լուծման առարկայական ու գիտական նպատակ մըն է: Այդ աշխատութեանց հեղինակը, որ մեր նախահայրերու արուեստին մէկէ աւելի երեւոյթներովը զբաղած է, երիտասարդ տարիքի մէջ է դեռ եւ իր տաղանդին բոլոր հասունութեան մէջ, ու բեղուն ասպարէզ մը բաց է իր առջեւ: Կը յուսանք որ պիտի շարունակէ՝ իբր գիտուն եւ արուեստագէտ՝ իր ուսումնասիրութեանց մէջ բաժին մը յատկացնել հայ արուեստին:

ԱՐՄԵՆԱԿ ՍԱԳՂՁԵԱՆ